

TANULMÁNYOK

Buza János

Az Erdélyi Fejedelemség portai adója és pénzforgalma 1658–1687 között¹

A Magyar Királyság részekre szakadása során a kényszer hatására önállósult Erdélyi Fejedelemség² adót fizetett³ a szultánnak. A portai adó összege kezdetben 10.000 aranyforint volt évente, az 1570-es évtized kezdetén emelték 15.000 aranyforintra, és csak a 15 éves háború (1593–1606) után csökkent ismét 10.000-re. A fejedelemséget sújtó hadi események, illetve a szultáni engedéllyel folytatott hadjáratok idejére adómentességet kérhetett a fejedelem, Bethlen Gábor (1613–1629) több alkalommal élt ezzel a lehetőséggel. Utóda, I. Rákóczi György (1630–1648) a portai fenyegetések ellenére⁴ is ragaszkodott az évi 10.000 aranyforintos adóhoz.

Az adó aranyforintban történt megállapítása nem volt véletlen, ugyanis a 16. század közepén a dukátok voltak a legértékesebb és a legkeresettebb fizetési eszközök, s elsősorban aranypénzeket igényelt a távolsági kereskedelem is. Velencei mintára az Oszmán Birodalomban szintén vertek jó minőségű aranyforintokat, ez utóbbiak jól ismertek voltak Európában, s így Bécsben⁵ is; a Földközi-tenger keleti medencéjében azonban a velencei *zecchino*⁶ vezette

---

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2019.2.5>

¹ E tanulmány korábban angol nyelven megjelent: Ottoman Tributes and Circulation of Money in the Principality of Transylvania, 1658–1687. In: *Şerefe. Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on His Seventieth Birthday*. Ed. by Pál Fodor–Nándor Erik Kovács–Benedek Péri. Budapest, 2019, 399–418.

² Makkai László, *Erdély története*. Budapest, 1944, 120–149; Barta Gábor, A Magyar Királyságtól az Erdélyi Fejedelemségig. In: *Erdély rövid története*. Szerk. Köpeczi Béla–Barta Gábor–Bóna István–Makkai László–Szász Zoltán. Budapest, 1993², 217–232.

³ Lipták János, *A portai adó története az Erdélyi Fejedelemségben*. Késmárk, 1911, 18, et passim.

⁴ Lipták, *i. m.*, 38–45. Természetesen az adózás során begyűjtött részösszegek különböző vereteket tartalmaztak, pl. [1659.] „24. Januarii. Hunyad vármegyéből hoztanak aranyat 22, jó tallért 74, oroszlanys tallért 22 ½. Poltura s garaspénzt 847 forintot, mely in summa teszen fl. 1100 [d.] 30.” *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. XII. (Monumenta Hungariae Historica, III. Comititalia/b.) Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1887, 268–269. (A továbbiakban: *EOE*)

⁵ Siegfried Becher, *Das österreichische Münzwesen vom Jahre 1524 bis 1838*. II. Wien, 1838, 24; János Buza, The Exchange Rates of the Hungarian and Turkish Ducats in the Mid-16th Century. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 60 (2007) 36–43.

⁶ Ugo Tucci, Les émissions monétaires de Venise et les mouvements internationaux de l’or. *Revue historique* 260 (1978) 99; Halil Sahillioğlu, The Role of International Monetary and Metal Movements in Ottoman Monetary History, 1300–1750. *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*. Ed. by J. F. Richards. Durham, 1983, 272.

a külföldi aranypénzek listáját, természetesen a magyar aranyforintok⁷ ugyan-csak keresettek voltak.

A tallérok még szerény szerepet játszottak a nemzetközi pénzforgalomban, a 16. század közepén kiadott velencei árfolyamjegyzékek csak az aranypénzek – köztük a török arany, mint *ducato turco*,⁸ illetve esetenként *sultanino*⁹ – kurzusát tartalmazzák. A velencei mintára készült bécsi árfolyam-táblázatokban 10 aranypénz adatsorai¹⁰ mellett csupán egyetlen egy oszlop jutott a talléroknak. Nem véletlen, hogy az Oszmán Birodalom adószedői csak Buda elfoglalását követően¹¹ ismerkedtek meg a nagy ezüstpénzekkel, de az a tény, hogy 1558-ban már szép számú „gurust” írtak össze a budai bevételek¹² között, a tallérok forgalmának fokozatos terjedését¹³ jelzi.

Idővel Európában egyre több helyütt¹⁴ vertek tallérokat, s a kibocsátás bővülésével a súlyos ezüstveretek beléphettek a jónak tekintett pénzek sorába, következképpen az aranyforintok mellett az Erdélyi Fejedelemség tallérokkal is kiegyenlíthette portai adóját. IV. Murád (1623–1640)¹⁵ még az évi 10.000 aranyforintos adót erősítette meg 1625 tavaszán, de Bethlen Gábor 1628 márciusában az aranypénz hiányára hivatkozva már azt hangsúlyozta, hogy az „... adónkat mi mindenkor tallérral és jó dutkával küldtük meg, soha egyéb pénzt mi eddig oda nem küldtünk.”¹⁶ Bethlen tehát többnyire ezüstpénzekkel adózott, s a jó pénz fogalmába nemcsak a tallér, hanem az ezüst váltópénz, a lengyel, illetve lengyel mintára vert jó *dutka*¹⁷ is beletartozott. I. Rákóczi György sem fizetett

⁷ „A second favourite ducat was the *ungaro* ...” F. W. Hasluck, *The Levantine Coinage. The Numismatic Chronicle* 1 (1921) 48.

⁸ Nicolo Papadopoli Aldobrandini, *Le monete di Venezia*. Parte II. Venezia, 1907, a 178–179, 214–215, 264–265. oldal közötti melléklet, illetve 272..

⁹ Vuk Vinaver, *Der venezianische Goldzechin in der Republik Ragusa. Bolletino dell'Istituto di Storia della Societa e dello Stato Veneziano* 4 (1962) 128–129.

¹⁰ Michael Schaerhauf, *Wienn nach Venedig oder Venedig nach Wienn ...* Wienn, 1563, lapszám nélkül; Buza, *i. m.*, 46–47. Schaerhauf munkáját a „Meder'sches Handelsbuch”-hal egybekötve a Premontrei Rend prágai kolostori könyvtárában őrzik (Klášter premonstrátu na Strahově).

¹¹ Sahillioğlu, *i. m.*, 281.

¹² Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula, *Budai török számadáskönyvek, 1550–1580*. Budapest, 1982 című forráskiadványa nyomán Hegyi Klára, A török hódoltság és pénzforgalma. *Numizmatikai Közöny* 86–87 (1987–1988) 79–80.

¹³ Fodor Pál, Az oszmán pénzrendszer 16. századi válságáról. *Aetas* 14 (1999) 4, 28.

¹⁴ Wolfgang Heß–Dietrich Klose, *Vom Taler zum Dollar, 1486–1986*. München, 1986, 48–49.

¹⁵ *Török-magyarokori állam-okmánytár*. I. Szerk. Szilády Áron–Szilágyi Sándor. Pest, 1868, 427–430. (A továbbiakban: *TMAO*)

¹⁶ *TMAO* II. Pest, 1869, 60.

¹⁷ A 16. században a lengyel tallérokat és a *dutkákat* több alkalommal azonos minőségű ötvözetből verték, pl. Báthory István 1580-ban kiadott rendelete szerint is. Max Kirmis, *Handbuch der polnischen Münzkunde*. Posen, 1892, 62; Marian Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*. Graz, 1960, 208; Andrzej Mikołajczyk, *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*. Łódź, 1988, 50.

kizárólag dukátokkal, 1631-ben a „hatalmas császár számára tízezer” aranyat küldött, de a számos tisztségviselő összesen 4275 tallért, a követség személyzete pedig *dukákat* és aprópénzt¹⁸ is kapott. Igen hatásos volt a rendkívüli ajándék: 1634-ben Ibrahim efendinek egy kocsit küldött a fejedelem, mire a nevezett meg sem számláltatta¹⁹ a pénzt, „... hanem csak felrakatta gyorsan, s elindultak az pénzzel.” Rákóczi 1643-ban a várható területgyarapításra való tekintettel évi 20.000 tallér többletet²⁰ ígért a portának, az immár hagyományos, 10.000 aranyforintnyi adó átszámítva ugyancsak 20.000 tallerra rúgott, így – az ajándékok nélkül – a „rendes” és a „rendkívüli” adót összevonva 40.000 tallerra tehető a portai adó felső határa.

Az 1650-es évek végének külpolitikai és katonai bonyodalmai²¹ folytán azonban az adózás terén is katasztrofális következmények zúdultak az Erdélyi Fejedelemségre. A lengyel földre vezényelt erdélyi haderő súlyos veszteségeket szenvedett, a főserég tatár fogságba esett, s akik rokoni segítséggel sem tudták előteremteni a tallérban követelt tetemes váltságdíjat, hiába várták szabadulásukat.

Erdélyt török és tatár csapatok dúlták, nyomasztó anyagi és súlyos embervesztés járt a nyomukban. A fejedelmek közötti belháborúk tovább gyengítették az országot, Várad török kézre kerülése érzékeny területi veszteséget jelentett, s 1658-ban a Fényes Porta a megdöbbentő mértékű – 500.000 talléros – hadisarcon felül 80.000 tallerra²² emelte a fejedelemség éves adóját.

Számszakilag az adóemelés a korábbi – de akkor még átmenetinek tekintett – 40.000 talléros adó megkétszerezését jelentette, hosszabb távon azonban sokkal súlyosabb terhet foglalt magában, ugyanis monetáris téren kedvezőtlen változások történtek. 1658-tól és 1659-től Erdély szomszédságában két nagy pénzkibocsátó – a Lengyel Királyság²³ és a Habsburg Birodalom²⁴ – is az emisszió struktúrájának módosítására kényszerült. Némi leegyszerűsítéssel fogalmazva, nagy mennyiségben bocsátottak ki gyengébb minőségű váltópénzeket, az igen értékes tallérok verését pedig visszafogták, illetve időlegesen szüneteltették.

---

¹⁸ Természetesen igen jelentős mennyiségű ajándék is járt a készpénz mellé. Beke Antal–Barabás Samu, *I. Rákóczy György és a Porta*. Budapest, 1888, kötéshiba folytán számozatlan betoldás.

¹⁹ Nagy Pál követ jelentése. Konstantinápoly, 1635. november 22. Ld. Beke–Barabás, *i. m.*, 156–157.

²⁰ Lipták, *i. m.*, 41.

²¹ Péter Katalin, A fejedelemség virágkora 1606–1660. In: *Erdély rövid története*, 266–294, 312–317; R. Várkonyi Ágnes, Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei 1660–1711. In: *Erdély rövid története*, 318–353.

²² Lipták, *i. m.*, 46–48.

²³ Mikołajczyk, *i. m.*, 149–157.

²⁴ Günther Probst, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte. Von den Anfängen bis 1918*. Wien–Köln–Graz, 1983², 461–467.

E pénzpolitika – ha nem is egyik napról a másikra – óhatatlanul árfolyamváltozásokhoz, a tallérok és az aranyforintok kurzusának emelkedéséhez vezetett. Hosszabb távon a tallérok iránti igény fokozódását vetítette előre az az ismert tény, hogy két közeli nagyhatalom, az Orosz és az Oszmán Birodalom ekkor még nem bocsátott ki tallérokat, illetve tallérszerű vereteket, noha gazdaságukban már ismertek és keresettek voltak a nagy ezüstpénzek.

Az 1650-es évek végén és az 1660-as évek elején még számottevő aranyforint- és tallértartalékokkal rendelkezhetett a lakosság Erdélyben, de a rabváltság, a hadisarc és a felemelt adó gyorsan apasztotta a készleteket. 1658-at követően az országgyűléseken kulcsfontosságú kérdéssé vált az adókivetés és az adószedés módja, az adóalap szélesítése, továbbá azoknak a kártalanítása, akik „... az haza oltalmazására ...”²⁵ „... jó akaratjukból jó pénzt...”²⁶ adtak. Egyre nyomasztóbbá vált a folyó pénz, korabeli szóhasználat szerint az „usualis pénz” jó pénzzé, azaz tallérrá és arannyá tétele. A sokszor anonimitásba burkolódzó „usualis pénz” egy részének nevesítésére az 1664. évi, nagysinki országgyűlésen²⁷ került sor. Értelmezésüket megelőzően a kor lengyelországi és ausztriai pénzverésére kell egy pillantást vetnünk.

A Lengyel Királyság több évtizedes szünet után 1652-től bocsátott ki ismét hármas és másfél garasos váltópénzeket, magyarul *dutkákat* és *polturákat*, majd 1658-tól *szóstat* néven hatos garasokat, magyarosan *szusztákokat*. Már az 1652. évi veretek is kevesebb ezüstöt tartalmaztak elődeiknél, 1658-ban azonban további redukció következett be. A csökkentett nemesfémtartalmú váltópénzeket nagy mennyiségben verték, példányaik külföldre is gyorsan eljutottak, Alsó-Ausztriában már 1659 tavaszán leszállították az árfolyamukat. 1669-ben ismét devalválták őket, s ami jelen esetben igen fontos, egyidejűleg kitértek arra is, hogy „...e pénzfajták a lakosság és a kereskedelem kárára Magyarországot csaknem egészen elárasztották.”²⁸ Kedvezőtlennek ítéltető továbbá az is, hogy a két időpont között, 1663-ban új lengyel pénz jelent meg, a 30 garas névértékű *zlotówka*, amelynek az ezüsttartalma csak 18 lengyel garasnak felelt meg. Az új *szusztáknak* és az új *ortnak* nevezett *zlotówka* forgalma miatt olyan nagy lett az elégedetlenség Erdélyben, hogy 1664-ben lefoglaltatásuk²⁹ javaslata is felmerült. Ennek ellenére az említett nagysinki országgyűlésen csak az *értékük szerinti elfogadásukat* iktatták törvénybe, tették ezt úgy, hogy sem polturában,

²⁵ Marosvásárhelyi országgyűlés, 1658. november 6–11. VIII. tc. Ld. *EOE* XII. 102.

²⁶ Besztercei országgyűlés, 1659. február 26.–március 25. V. tc. *EOE* XII. 223.

²⁷ *EOE* XIII. Budapest, 1888, 282–283; Buza János, Az Erdélyi Fejedelemség pénzürtékei és a nagysinki országgyűlés (1664). *Erdélyi Múzeum* 28 (2016) 56–67.

²⁸ *Codex Austriacus*. Pars secunda. Wien, 1704, 29; Probszt, *i. m.*, 467.

²⁹ Horváth Tibor Antal gyűjtése a Rákóczi-család levéltárából. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Ms. 5260. (A továbbiakban: Horváth T. A., *MTAKK*)

sem dénárban nem határozták meg az árfolyamukat. Az új ortok terjedése lehetett az oka annak, hogy a Mediterráneumban³⁰ ugyancsak ismert³¹ jobb minőségű *danczkai ortok*³² árfolyamát az 1665. évi, radnóti országgyűlésen 40 dénárban³³ határozták meg.

A nagysinki országgyűlés a lengyel veretekhez hasonlóan döntött a *császár garasa* és a *Leopoldrinus* nevű váltópénzekről, amelyek nemesfém tartalmát I. Lipót (1657–1705) 1659. évi pénzrendelete szabta meg. A *császár garasa* a 16. század közepe óta vert 3 krajcáros, a *Leopoldrinus* pedig az 1659-ben bevezetett 15 krajcár névértékű³⁴ új pénz volt. E két krajcárveretre is az *értékük szerinti elfogadási* kötelezettség lett hatályos, noha az új 3 krajcárosok gyengébb minőségűek voltak az elődeiknél, a 15 krajcárosok pedig tömeges méretekben³⁵ vert, de Erdélyben kevésbé ismert pénzek voltak. 90 krajcáros tallérárfolyamon számolva a 15 krajcáros 1/6 tallérnak felelt volna meg, fémértéke azonban elmaradt a névértékétől.

Az Erdélyi Fejedelemségben Felső-Magyarország szintjével egyezően 180 dénár volt a tallér ismert és elfogadott árfolyama, s 1659-ből maradtak is fenn olyan nyugták³⁶ és elszámolások, amelyekből kitűnik, hogy az „egész, imperiális³⁷ tallért” 1 forint 80 dénárban³⁸ számították. Többnyire ezt az árfolya-

³⁰ Jó hírküvet III. Zsigmond (1587–1632) jó minőségű, mutatós veretei alapozták meg. Hasluck, *i. m.*, 53.

³¹ A tekintélyes mennyiségű kibocsátás révén – 1616–1621 között több mint 13 ½ milliót vertek belőlük – ugyancsak ismertek lehettek. Kirmis, *i. m.*, 131; Gumowski, *i. m.*, 50.

³² Az új ort és az 1654-ben vert *danczkai ort* teljes tömege azonos volt, ezüstartalmuk azonban jelentős eltérést mutat, 3,363 g, illetve 4,626 g. Andrzej Mikołajczyk, *Obieg pieniężny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII*. Łódź, 1980, 16.

³³ EOE XIV. Budapest, 1889, 143.

³⁴ A *Leopoldrinus* név igencsak találó, ui. a XV krajcáros volt Lipót 1659. évi pénzrendeletének központi verete – „...das Herzstück des Einrichtungswerks von 1659 ...”. Eduard Holzmair, Der Umfang der österreichischen Münzprägung in den Jahren 1659–1680. *Numismatische Zeitschrift* 89 (1974) 54.

³⁵ Egyedül a bécsi pénzverdében több mint 26 milliót állítottak elő az 1660-as évtized első felében! Eduard Holzmair, Die Münzstätte Wien unter Andrea Cetto (1660–1665). *Numismatische Zeitschrift* 67 (1934) 85.

³⁶ Fodor István 4000 tallért, „... mely teszen fl. 7200”, illetve Paskó Kristóf 2000 tallért „... facit juxta ejus quietantiam fl. 3600.” adott „jószáget”, azaz vásárolt birtokot. EOE XII. 262.

³⁷ Császári, császártallér, vö. *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. V. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Bukarest–Budapest, 1993, 579, 667. Tágabb értelemben olyan tallér, amelyet a birodalmi tallérrel egyező minőségűnek tekintettek. Huszár Lajos, *Habsburg-házi királyok pénzei, 1526–1657*. Budapest, 1975, 49.

³⁸ A keresztesmezei táborban is 180 dénáros tallérárfolyamot jegyeztek fel az 1659. augusztus 26-án kelt napló szerint: „... singulos imperiales talleros centum et octoginta denarios ...”. EOE XII. 347.

mot vették alapul akkor is, amikor a *szeges tallérokat* – azaz a csegelyeket³⁹ – és a váltópénzeket, illetve a veretlen ezüstöt számították át⁴⁰ tallérra.

Természetesen ázsiót tartalmazó elszámolásokra is volt példa; szintén 1659. évi adatok szerint az ún. „gréci tallérok”⁴¹ árfolyama 180 dénár helyett elérte a 190 dénárt, a „jó imperiális talléroké” pedig a 185 dénárt.⁴² A felpénzből hamarosan árfolyam-emelkedés lett, s bár a jó tallérok 200 dénáros kurzusát tételesen nem iktatták törvénybe, 1660 nyarán a váltópénzzel adózóknak már 2 forintot kellett fizetniük 1 tallér⁴³ helyett. 1662 tavaszán azután 1 tallér helyett kettő, 1 aranyforint helyett pedig négy forinttal „contentáltak” azokat, akik – az ismétlődő megfogalmazás szerint – „... jó akaratjukból jó pénzt...” adtak⁴⁴ a hadisarcba.

Az 1 tallér = 200 dénár, illetve 1 aranyforint = 400 dénár törvényes árfolyammá vált, amelyet azonban az adott keretek között nem lehetett betartani. Az ismeretlen mértékű ázsió létét a pénzügyekre nézve igen fontos⁴⁵ nagysinki országgyűlés XXXVII. törvénycikke⁴⁶ bizonyította, mivel büntetni kívánta azokat, akik az aranyforintot 4 forintnál, a tallért 2 forintnál, az oroszlanos tallért pedig 180 dénárnál magasabb árfolyamon váltották át. A pönálét kilátásba helyező törvénycikkből bizvást következtethetünk a jó tallérok növekvő hiányára, ugyanis a jó pénzek sorába illesztette a németalföldi eredetű, gyengébb minőségű oroszlanos⁴⁷ tallért, amelynek a kurzusa 160 dénarról emelkedett 180 dénára.

³⁹ A csegely árfolyamára későbbi példát is lehet hozni: „... szeges tallért n. 183 ½, teszen fl. 330 [d.] 30.” – azaz 330,3:183,5 = 1,8; tehát egy szeges tallért 180 dénárban számítottak. 1661. november 27. MOL Rákóczi lt. nyomán. Horváth T. A., *MTAKK*, Ms 5260.

⁴⁰ „Die 3. Mai ... 103 gira és 40 nehezék ezüst ... facit tallér 935, + 2497,5 tallér, + 255 oroszlanos tallér, + 372 arany (= 744 tallér) mindösszesen = 7925 forint 70 dénár.” *EOE* XII. 261. Továbbá „Kolos vármegyéből ... aranyat nro. 56, facit fl. 201 // 60. Imperiális tallér nro. 49 ½, facit fl. 89 // 10. Zlottot nor. 1, facit fl. 1. Item ezüstöt 93 girát és 29 nehezéket, ... teszen talleros 795 ½, n. 1 1/2., mely teszen fl. 1431 // 46 ½.” *EOE* XII. 262.

⁴¹ A „gréczi” (= grazi) jelző a tallérok stájerországi eredetét sejteti, vö. *Erdélyi magyar szótörténeti tár*: IV. 667, de a népnyelv a nagyobb számban előforduló tiroli tallérokat is „gréci talléroknak” nevezte, vö. János Buza, *Der Erfolg der Tiroler Taler während der Türkenzeit in Ungarn. Beiträge zum 6. Österreichischen Numismatikertag 2014. Haller Münz-Blätter* 8 (2015) 227–239.

⁴² „Rádai György uram adminisztrált ötszázharminckét tallért, melynek negyvene greci, egyet computálván fl. 1 d. 90, facit fl. 76. Az négyszázkilencvenkét jó imperialis tallérokat, egyet computálván fl. 1 d. 85, facit fl. 910 d. 20.” *EOE* XII. 266–267.

⁴³ A jó pénzzel adózók 25 tallért, tallér hiányában pedig 50 forintot fizettek portánként. Segesvári országgyűlés, 1660. július 5. *EOE* XII. 443., vö. Lipták, *i. m.*, 12.

⁴⁴ Görgényszentimrei országgyűlés, 1662. március 10–26. XIII. tc. *EOE* XIII. 129.

⁴⁵ *EOE* XIII. 50.

⁴⁶ *EOE* XIII. 283.

⁴⁷ H. Enno van Gelder, *De Nederlandse munten*. Utrecht–Antwerpen, 1965, 73, 79, 218, 221, 230, 268; Friedrich Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*. Berlin, 1970², 359–360; Huszár, *Habsburg-házi*, 49; János Buza, *Der Kurs der Löwentaler in Ost-Mitteleuropa (mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen und Ungarn)* *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 17 (1981) 335–358, Huszár Lajos, *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*. Sajtó alá rendezte Rádóczy

Az északi, illetve a nyugati irányból beáramló lengyel⁴⁸ és az osztrák váltópénzek mellé az Oszmán Birodalmon át érkezett vetélytárs. Erdélyben és a hódoltságban *timon* néven vált ismertté, de az arab nevű – 1/8 jelentésű – fizetési eszközt a hazai szakirodalomban tévesen vélték török pénznek, mert valójában a kiváló minőségű, francia váltópénzek⁴⁹ egyike volt. Az 5 *sous* névértékű, azaz öt francia garast érő veret az 1641-ben kibocsátott francia tallér 1/12 részének⁵⁰ – *d’ouzième d’écu* – felelt meg. A magas ezüsttartalmú, technikai szempontból is kiváló francia váltópénz egyre népszerűbbé vált az Oszmán Birodalomban, s délről észak felé haladva Magyarországra⁵¹ 1663-ban, Erdélybe⁵² pedig 1664-ben jutott el. Terjedése gyorsnak bizonyult, ugyanis 1665-ben, a radnóti országgyűlésen már a kurzusát kellett megállapítani, s ezt 15 dénárban⁵³ határozták meg. A *timon* nevű „gallica pecuniából” jóval több foroghatott annál, mint amennyit dokumentálni tudunk, ugyanis nagyobb mennyiségeit tallérra számították át; néhány példával igazolható ez az állítás, így a törökül tanuló Rozsnyai Dávid deáknak 1664 nyarán 50, majd az év végén 100 tallért adatott a fejedelem, mindkét összeget *timon* pénzben⁵⁴ kapta meg a nevezett. A portára küldött követ 100 tallérját ugyancsak *timonokban*⁵⁵ számlálták le 1665 tavaszán. Nyilvánvaló, hogy a francia váltópénzek átmeneti belső cirkuláció után Erdély-

Gyula. Budapest, 1995, 18; *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. X. Szerk. Vámszer Márta. Kolozsvár–Budapest, 2000, 29.

⁴⁸ Jelentős voltukat az éremleletek is nyomatékosítják: Pap Ferenc–Winkler Judit, Erdélyi és külföldi pénzek Erdélyben. In: Huszár Lajos–Pap Ferenc–Winkler Judit, *Erdélyi éremművesség a 16–18. században*. Csíkszereda, 1996, 124–125.

⁴⁹ A *timon* pénznév arab eredetű, a *tum*n jelentése 1/8, ugyanis 8 *timon*ért 1 tallért adtak. A kedveltté vált, 1/12 tallér értékű francia váltópénzt így nyereséggel lehetett exportálni az Oszmán Birodalomba, s egy idő után megkezdődött a már *timon*, *timmin*, *Luigino* stb. nevű pénzek hamisítása. Könyvtárnyi szakirodalmából csupán mutatoul: Hasluck, *i. m.*, 54–70; Schrötter, *i. m.*, 362, 695; Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*. Paris, 1962, 245–246, illetve János Buza, Les Monnaies françaises ou du système française dans la circulation monétaire en Hongrie au XVIIe siècle. *Revue numismatique*, 6e série, 18 (1976) 119–135; Lutz Illisch, Levantinische Gegenstempel auf französische Münzen des 17. Jahrhunderts. Der Timminhandel in zeitgenössischen französischen Berichten. In: „Lagom”. *Festschrift für Peter Berghaus zum 60. Geburtstag*. Hrsg. von Thomas Fischer–Peter Illisch. Münster, 1981, 315–326; Carlo M. Cipolla, La truffa del secolo (XVII). In: Uő, *Tre storie extra vaganti*. Bologna, 1994, 59–72. A török történész véleménye sem hagyható figyelmen kívül: „The effect of this scandal was greater in Europe than in Turkey itself.” Sahillioglu, *i. m.*, 287.

⁵⁰ Adolphe Dieudonné, *Manuel de numismatique française. Monnaies royales françaises depuis Hugues Capet jusqu’à la révolution*. II. Paris, 1916, 347.

⁵¹ Érsekújvár elfoglalása után *timon* pénzben fizették ki az oszmán harcosok háromhavi zsoldját. Horváth Tibor Antal, Régi magyar pénznevek. *Numizmatikai Közlöny* 52–53 (1953–1954) 20.

⁵² Vámtisztviselői jelentés. Barcarozsnyó, 1664. szeptember 16. *TMAO* IV. Pest, 1870, 147.

⁵³ *EOE* XIV. 143.

⁵⁴ Rozsnyay Dávid, *az utolsó török deák, történeti maradványai*. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores). Szerk. Szilágyi Sándor. Pest, 1867, 312.

⁵⁵ *EOE* XIV. 97.

ből az Oszmán Birodalomba jutottak vissza. Elfogadtatásuk ott nem okozott gondot, tallerra történő átszámításuk azonban visszaélésekre adott lehetőséget, miként az a hódoltság területén⁵⁶ bizonyítható.

A Magyar Királyság török uralom alatti területén francia tallérok is előfordultak, helyenként ezeket „timon-talléroknak” nevezte a népnyelv, forgalmuk azonban nem okozott zavarokat; ezüsttartalmuknak megfelelő árfolyamon Európában másutt is elfogadták őket.

A mediterrán térségből az Oszmán Birodalmon át Erdélybe áramló veretek között az oroszlanos tallérok játszottak egyre jelentősebb szerepet a 17. század második felében. Németalföldi eredetükre nem utaltak a kortársak, s mivel „Walachia” román fejedelemségen át érkeztek, előfordult, hogy „havasalföldi oroszlanosként” említették őket, s amíg elegendő tallér volt forgalomban, igyekeztek imperiális tallérokká átváltani példányaikat. 1658-ban, a fejedelmi kincstárban már „jó féle pénzként” számláltak össze 5000 *Leoninus tallért*.⁵⁷

Az 1660-as évek elején az oroszlanos tallérok széles körben terjedő fizetési eszközökké váltak, a fokozódó tallérhiány mellett részben ismertségükkel⁵⁸ is magyarázható az, hogy Apafi Mihály fejedelem 1663-ban az oroszlanos tallérok⁵⁹ előállítására is kiterjesztette Joó János kolozsvári ötvös 1662-ben elnyert pénzverési engedélyét. Az Oszmán Birodalomban ugyancsak forgalomképes oroszlanos tallérokat nagy mennyiségben⁶⁰ állították elő Németalföldön, de angol kereskedők is fizettek velük, itáliai utánzataik⁶¹ szintén forogtak a Levantében. Nem véletlen, hogy az oroszlanos tallérok szerepe növekedett az Erdélyi Fejedelemség gazdasági⁶² életében, és az imperiális tallérok fogyatkozásával az adózásban is előbbre léptek.

Az Erdély fölötti török uralom vége felé az oroszlanos tallérok felértékelődését segítették azok az ezüstforintok, amelyek *zlot*, illetve *zolota* néven forogtak. Nevük az utókorban számos tévedésre adott lehetőséget, mert sok esetben arany-

⁵⁶ Budán 1 tallér helyett 12, esetenként 13 *timont* kívántak, de a váradi pasa 1674-ben 15 *timont* követelt az adózóktól 1 tallér helyett. Koncz József, A hódoltság történetéhez. *Történelmi Tár* 3. sorozat, 17 (1894) 683, 685; Buza János, A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században (Nagy-körös 1622–1682). *Történelmi Szemle* 20 (1977) 85–86.

⁵⁷ Horváth T. A., *MTAKK*, Ms. 5263/2.

⁵⁸ A spanyol tallérok mellett az oroszlanos tallérok is szívesen látott fizetési eszközök voltak a levantei térségben. Artur Attman, *Dutch Enterprise in the World Bullion Trade 1550–1800*. Göteborg, 1983, 93–94.

⁵⁹ Huszár, *Az Erdélyi Fejedelemség*, 17.

⁶⁰ Megközelítő pontosságú adatokat tartalmaz A. Delmonte, *Le Benelux d'argent*. Amsterdam, 1967, 178–289.

⁶¹ Hasluck, *i. m.*, 51–52.

⁶² A vámbevételek között, a só- és a higanykereskedelemben, a gabona- és állatkereskedelemben stb. egyaránt igazolható az oroszlanos tallérok forgalma. Szádeczky Béla, *I. Apafi Mihály udvartartása. I. Bornemissza Anna gazdasági naplói (1667–1690)*. Budapest, 1911, passim.

pénzeknek, néha lengyel vereteknek tekintették az ún. *zlotákat*, holott azok különböző „Silberguldenek” voltak. A *zlot* néven említett pénzek árfolyama változott az idők folyamán, de egyező kurzusra is lehet példákat hozni; 1677-ben a csíkszéki vashámor jövedelmeiben 120 dénár volt a *zlotok*⁶³ árfolyama, kerekítve ugyanez mutatható ki az 1679. évi vámbevételekben. A vámelszámolás⁶⁴ azért is tanulságos, mert több fizetési eszköz kurzusa is megállapítható belőle: az oroszlanos tallérok árfolyama 180, a *zlotáké* 120, a még említetlen *tultoké* 60, az *ortoké* pedig 45 dénár volt. Értékrendjük tehát a következő:

$$\begin{aligned} 1 \text{ oroszlanos tallér} &= 1,5 \text{ zolota} = 3 \text{ tult} = 4 \text{ ort} \\ 1 \text{ zolota} &= 2 \text{ tult} = 2 \frac{2}{3} \text{ ort} \\ 1 \text{ tult} &= 1 \frac{1}{3} \text{ ort} \end{aligned}$$

Ezek a fizetési eszközök arányait tekintve ismeretlen összetételű váltópénzekkel együtt forogtak, így 1681-ben a fejedelmi birtokról eladott juhokért oroszlanos tallérokat, *zlotákat*, *ortokat*, folyó pénzt (azaz váltópénzeket vegyesen) és *tultokat*⁶⁵ adtak.

Tekintettel arra, hogy a korabeli pénzforgalomban különböző eredetű *zloták* forogtak, a fenti értékrend vélhetően a németalföldi, illetve a mintájukat követő ezüstforintokra, a *florijn achtentwintig*, azaz a 28 *stuiver* névértékű⁶⁶ veretekre illik. A *holland zolota* pénznév külföldön már 1676-ban⁶⁷ előfordult, Erdélyben pedig Emden város utánzatát *Wallachischer Slot*⁶⁸ névvel illették, amelyik szintén a mediterrán térségen át vezető útvonalat igazolta.

Az írott forrásanyag mellé tárgyi bizonyítékok is állíthatók, kiemelkedő példa a Temes megyei Dentán⁶⁹ talált éremkincs. Az 1668. évszámmal záródó, 1387 veretet tartalmazó leletben 9 németalföldi kibocsátó verdéiből 252 tallér, 11 fél tallér és 5 *florijn achtentwintig* került elő, míg a 62 utánzott ezüstforintból – az ún. *oláh zlotból* – 34 Emdenben, 28 pedig Oldenburg grófságban⁷⁰ készült.

---

⁶³ Szádeczky, *i. m.*, 259.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Fogaras, 1681. szeptember 14. Szádeczky, *i. m.*, 291.

⁶⁶ Enno van Gelder, *i. m.*, 235–237.

⁶⁷ Vuk Vinaver, *Pregled istorije novca u jugoslavenskim zemljama*. Beograd, 1970, 161.

⁶⁸ Latinul *florenus valachicus*, magyarul *oláh zlot* néven említették. Horváth T. A., Régi magyar, 18. Az *oláh zlotra* számos példát hoz: *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. XIV. Szerk. Fazakas Anna. Kolozsvár, 2014, 739–740. 18. századi képi ábrázolásának közlésére: János Buza, Silbergulden als „Zlot” im Geldumlauf des Fürstentums Siebenbürgen am Ende des 17. und am Anfang des 18. Jahrhunderts. In: *XII. Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997. Akten – Proceedings – Actes*. II. Hrsg. von Bernd Kluge und Bernhard Weissner, Berlin, 2000, 1121–1125.

⁶⁹ Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára, leletjegyzékek: nr. 365/1882.

⁷⁰ Anton Kappelhoff, Emdener „Silbergulden” und „Löwentaler” – ein Beitrag zur Münzprägung der Stadt Emden im 17. Jahrhundert. *Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden* 42 (1962) 150–164; Heinrich Kalvelage–Hartmut Trippler, *Die Münzen der Grafen, Herzöge und Großherzöge von Oldenburg*. Osnabrück, 1996, 223.

A *zlot*, *zolota* nevű pénzek tekintélyes hányada eredetükre valló jelző nélkül bukkan fel a forrásokban, a *német zlotok* azonban egyértelműen elkülöníthetők a *florijn achtentwintig* típusú veretektől. A *német zlotok* az 1667 után nagy mennyiségben vert 2/3 tallérokkal azonosíthatók, amelyek a Kárpát-medence éremleleteiből is szép számmal⁷¹ kerültek elő, miként azt Huszár Lajos bizonyította. A földrajzi kereteket tágítva ide kívánczik Marsigli megfigyelése, aki szerint az Oszmán Birodalomban forgott külföldi ezüstpénzekben belül a császári – azaz a Német-római Birodalomból származó – ezüstforint, a „Solota” és a szintén császári tallér, a „Caragrosch” a legelterjedtebb fizetési eszközök⁷² közé tartozott. Nem véletlen, hogy a 2/3 talléroknak⁷³ is lettek utánzói, s hamisítványait Itáliában⁷⁴ ugyancsak szaporították.

Teljességre törekvés nélkül említendő, hogy az ún. *magyar* és a *török zlot* neve is felbukkant a gazdaság-, illetve nyelvtörténeti munkákban. Pénztörténeti szakirodalmunk *magyar zlot* kibocsátásáról eddig nem adott számot, így csupán valószínűsíthető, hogy a több helyütt is vert fél tallérok valamelyikét ruházták fel ezzel a névvel.

Az Oszmán Birodalomban csak Buda elvesztését – magyar szemmel Buda felszabadítását – követően bocsátottak ki nagyobb méretű ezüstpénzt. Ez a 19,2 gramm körüli veret⁷⁵ nem a tallérok, hanem az ezüstforintok, az ún. *zoloták* közé tartozott. A népnyelv *török forintnak*, németül *türkischer Guldennek* nevezte. 1704-ből maradt ránk olyan példa, amelyik a *török zlot*⁷⁶ névről tanúskodik. A félelmetes hódítók ezüstforintja akkor jutott el Erdély pénzforgalmába, amikor a fejedelemség már nem fizetett adót a Fényes Portának.

A fentebb említett *tult* az 1679. évi vámjövedelmekből számítható árfolyamok szerint a *zolota* fele, illetve az oroszlanos tallér harmad része volt. Egy

⁷¹ Lajos Huszár, *Deutsche Guldiner in Ungarn im 17. Jahrhundert*. In: *Actes du 9ème Congrès international de numismatique*. Berne, 1979. Ed. par Tony Hackens–Raymond Weiller, Louvain-la-Neuve, 1982, 975–980. A 2/3 tallérok tekintélyes irodalmáról is tájékoztat Paul Arnold, *Die Währungsunionen von Zinna (1667–1690) und Leipzig (1690–1750/1763) unter besonderer Berücksichtigung des kursächsischen Münzwesens*. In: *Währungsunionen. Beiträge zur Geschichte überregionaler Münz- und Geldpolitik*, Hrsg. von Rainer Cunz, Hamburg, 2002, 221–226.

⁷² *La piu commune d'Argento è il Fiorino detto Solota, ed il Tallero chiamato Cara-Grosch, tutta Cesarea*. Marsigli nyomán Hasluck, i. m., 90.

⁷³ Paul Greissler, *Les monnaies spécifiques de Strasbourg, 1682–1690*. *Revue numismatique* 151 (1996) 316–317.

⁷⁴ Hansheiner Eichhorn, *Die Fälschung Sachsen-Lauenburger Gulden in Italien*. *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 7/22–23 (1964–1965) 111–116.

⁷⁵ „Dieser nationale *Ghrüş* wurde zu 6 (Constatinopler) Gewichtsdirhems (19,24 gr), also bedeutend leichter als der damals in der Türkei vorherrschende österreichische Taler (der zu 9 Dirhems tarifiert war) ausgebracht.” E. v. Zambaur, *Ghrüş*. In: *Enzyklopaedie des Islam*, 2. Leiden–Leipzig 1927, 174; Mantran, i. m., 240; İbrahim Artuk–Cevriye Artuk, *Die Münzen des osmanischen Sultans Mustafa II*. In: *Actes du 9ème Congrès international de numismatique*, 989–995.

⁷⁶ „*török zlot*. 1704. Adtam meg a török zlotok árába...” *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. XIV. 740.

1719. évi erdélyi jelentés – *Tuld oder halber Slott* – megerősíti⁷⁷ azt, hogy 1 *zolota 2 tultal* volt egyenlő. Mértékadó szakirodalom nyomán a *tult* a piaszter egyharmad⁷⁸ részének tekinthető, az erdélyi árfolyamok szerint viszont a *tult* az oroszlanos tallérok egyharmada volt. Mivel a *leeuwendaalder* és a *florijn achtentwintig* egyaránt németalföldről származott, kézenfekvőnek tűnne, hogy a *tult* is németalföldi eredetű lehetett volna. Ha azt sem tévesztjük szem elől, hogy a 28 *stuiver* névértékű ezüstforintnak a felét és a negyedét⁷⁹ érő vereteket is forgalomba hoztak, akkor a *tult* a 14 *stuiver* névértékű pénzzel lenne azonosítható.

Nem zárható ki teljesen ez a lehetőség, de az azonosításra törekedve támaszkodni kell a már említett, 1719-ben kelt erdélyi jelentésre, amelyik nemcsak tartalmazta a *tuld* (sic!) nevet, hanem a veret képi ábrázolását is ránk hagyományozta. Nos, úgy tűnik, hogy e pénz IV. (?) Károlynak, Lotaringia hercegének *testonja*, régi német terminológia szerint negyed tallérja⁸⁰ volt. E résztallérnak az erdélyi forgalma a 17–18. században semmiképpen sem lehetett egyedi vagy véletlen jelenség, ugyanis a már hivatkozott, Dentán előkerült rendkívül gazdag éremleletben 21 lotaringiai *teston*⁸¹ volt. A levantei pénzforgalom klasszikus műve szerint is gyakoriak voltak „the Nancy *testons* of Charles of Lorraine”, miként itáliai utánzataikat⁸² ugyancsak ismerték. Az 1719. évi gyulafehérvári másolat éremképe és körirata inkább azonosságot, semmint hasonlóságot mutat a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában megőrzött lotaringiai *testonok*éval.

A tallérszerű, illetve résztallér értékű fizetési eszközöket követően a váltópénzekre, korabeli szóhasználat szerint az „usualis” azaz a „folyópénzre” kell visszatérnünk. Az 1660-as évek országgyűlésein ismétlődő kérdés volt az, hogy a „garas- és polturapénzeket” kik tegyék „jó pénzzé”, azaz kik váltsák át⁸³ tallérokká és aranyforintokká. A törvénycikkekben említett garas- és poltura-pénz gyűjtőfogalom volt a 17. század második felében, beletartoztak egyfelől a hagyományos lengyel, valamint a lengyel mintára vert polturák, III-as garasok (*dutkák*) és a VI-os garasok (*szuszták*ok), másfelől az osztrák, illetve osztrák

---

⁷⁷ „Bericht über die in 7-Bürgen kursirenden, aus der K. Walachei einlaufenden fremden Gold- und Silbermanzen” Karlsburg, [= Gyulafehérvár, Alba Iulia] 1719. június 28. Wien, Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Realien B 19.

⁷⁸ „Tult = tult oder Drittel-Piaster ...” Walter Hinz, *Islamische Währungen des 11. bis 19. Jahrhunderts umgerechnet in Gold. Ein Beitrag zur islamischen Wirtschaftsgeschichte*. Wiesbaden, 1991, 54.

⁷⁹ Enno van Gelder, *i. m.*, 235–237.

⁸⁰ „Ortschaler” vö. *Der Beiträge zum Groschen-Cabinet ...* Hrsg. von Christian Jacob Götz. Dresden, 1811, 161.

⁸¹ Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára, leletjegyzékek: nr. 365/1882.

⁸² A Mediterráneumban *bolognino* néven ismert utánzatot Modena hercege verette. Hasluck, *i. m.*, 54.

⁸³ Természetes és jogi személyekre is terhes kötelezettséget jelentett az átváltás, s nemcsak az erdélyiekre; így 1666 tavaszán Debrecennek 10.000 tallért kellett előteremtenie, illetve őszén 6000 forintnyi garas- és polturapénzt kellett tallérra átváltania. *EOE* XIV. 189, 198.

mintát követő krajcárveretek – a III, a VI és a XV krajcárosok. A magyar dénár, amelyik az 1659. évi 72. törvénycikk⁸⁴ értelmében fél krajcár értékűvé vált, egyre szerényebb szerepet játszott a pénzforgalomban.

Ami Erdélyt illeti, elődeitől eltérően⁸⁵ Apafi Mihály nagy mennyiségben veretett váltópénzeket, ún. „kettős garasokat” a lengyel *szusztákok* mintájára, de nem aratott sikert⁸⁶ e XII pénzesekkel.

Mint láttuk, a mediterrán térségből több nyugat-európai veret került bele Erdély pénzforgalmába. Az Oszmán Birodalom legnagyobb mennyiségben kibocsátott váltópénze, az *akcse* (magyarul oszpóra) sem a Magyar Királyság hódoltsági térségében, sem az Erdélyi Fejedelemségben nem jutott⁸⁷ érdemi szerephez. Ismert volt az oszpóra⁸⁸ a köznyelvben is, de távolról sem forgott olyan mennyiségben, amennyi a portai adóra kellett volna. Bethlen Gábor gondolata, hogy *akcsékat*⁸⁹ veressenek, s azzal adózzanak, akkor merült fel, amikor a jó pénzek szinte eltűntek, mert a Német-római Birodalomból kiinduló – Kipper- und Wipperzeit néven ismert – infláció a krajcároktól a tallérokig terjedően silány veretekkel árasztotta el Közép-Európa⁹⁰ keleti részét is.

Maguk az oszmán hódítók ritkán követeltek nagy mennyiségben váltópénzeket a kincstári adóban, bár az 1640-es évek első felének váltópénzhiánya⁹¹ idején erre is volt példa. Több helyütt kényszerárfolyamon számították be a polturákat és a *dutkákat*, s az adózók sérelmére csökkentették a tallérok és az aranyforintok kurzusát. E monetáris zavarok az Erdélyi Fejedelemségben kevésbé sújtották a lakosságot, inkább a Magyar Királyság hódoltsági területein⁹² éreztették kedvezőtlen hatásukat. A középértékű váltópénzeket, így a *timon* néven ismert francia 1/12 tallérok, illetve az osztrák eredetű XV krajcárosok sok-sok példányát találásra számították át az adózás során. Tételes erdélyi adatok hiányában a budai

⁸⁴ Magyar Törvénytár: *Corpus Juris Hungarici. 1657–1740 közötti törvénycikkek*. Szerk. Márkus Dezső. Budapest, 1901, 176–179.

⁸⁵ Az Erdélyi Fejedelemség váltópénz-kibocsátási sajátosságaira ld. Huszár, *Az Erdélyi Fejedelemség*, 11.

⁸⁶ Számos változatára ld. Huszár, *Az Erdélyi Fejedelemség*, 18, illetve 186–191, ezen belül katalógus: Huszár Nr. 789–823.

⁸⁷ Géza Dávid–Ibolya Gerelyes, Ottoman Social and Economic Life Unearthed. An Assessment of Ottoman Archeological Finds in Hungary. In: *Studies in Ottoman Social and Economic Life – Studien zu Wirtschaft und Gesellschaft im Osmanischen Reich*. Hrsg. von Raoul Motika–Christoph Herzog–Michael Ursinus. Heidelberg, 1999, 55–59; Gyöngyössy Márton, *Altin, akcse, mangir ... Oszmán pénzek forgalma a kora újkori Magyarországon*. Budapest, 2004, 24–29, et passim.

⁸⁸ *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. X. 75.

⁸⁹ Fejedelmi utasítás, 1621. március 22. *TMÁO* I. 280–281.

⁹⁰ Probszt, *i. m.*, 425–440; János Buza, Schlesische Kipperprägungen im Geldumlauf Oberungarns. In: *Festschrift für Katalin Biró-Sey und István Gedai zum 65. Geburtstag*, Hrsg. von Krisztina Bertók und Melinda Torbágyi. Budapest, [1999] 339–355.

⁹¹ Sahillioğlu, *i. m.*, 287.

⁹² Huszár, *Habsburg-házi*, 38; Probszt, *i. m.*, 456–457; Buza János, Bihar és Zaránd megyei települések az adóprés szorításában. *Századok* 151 (2017) 119–146.

példákra lehet hivatkozni. Budán kezdetben 8, majd 9, 10, 11, illetve 12 *timont* fogadtak el 1 tallérban, de előfordult, hogy 13 *timont* követeltek talléronként az 1660-as évek második felében, illetve az 1670-es évek⁹³ elején.

Tallérok hiányában az igen nagy mennyiségben kibocsátott XV krajcárosokkal⁹⁴ ugyancsak lehetett az adót törleszteni. Az Oszmán Birodalom budai tisztségviselői kezdetben 6, majd 6½, illetve 7 veretet követeltek a XV krajcárosokból⁹⁵ egy tallér helyett. Mivel ½ XV krajcárost nem vertek, áthidalásul 2 tallérra 13-at számítottak⁹⁶ a XV krajcárosokból. *Timonokkal* és XV krajcárosokkal vegyesen is lehetett fizetni tallérok helyett, ui. a közforgalomban egy XV krajcáros kettő *timonnal*⁹⁷ volt egyenlő.

Erdély 80.000 birodalmi tallér⁹⁸ra emelt évi adóját egyre nehezebben lehetett in specie tallérokkal kiegyenlíteni, következésképpen váltópénzeket, tallérokra átszámított *timonokat* is küldtek a Fényes Portára; nagyobb tételt sejtet a főkövet tudósítása, amelyben 19 *timon* híjával 3000 tallér érkezését⁹⁹ erősítette meg 1666 februárjában.

A késve küldött 1665. évi adó befizetése több szempontból is igen tanulságos. A szultán előtti hódolás után Erdély főkövete, Paskó Kristóf a vezérnek jelenthette¹⁰⁰ az adó megérkezését, beszámolt a pénznemekről: aranyforintokból, ún. grazi, oroszlanos és szeges (csegely) tallérok, illetve *orlak*¹⁰¹ és *timon* nevű váltópénzekből állt a küldemény. Szűrőpróba jelleggel 3 erszény – 1500 imperiális tallérnak megfelelő – grazi, oroszlanos és szeges tallért kellett bemutatnia. A vezér jóváhagyta a grazi tallérok, kiegészítette az oroszlanos tallé-

---

⁹³ Kecskemét főbírói számadáskönyve 1672. p. 25., illetve „Adott 26 timont pro duobus talleris.” Nagykőrös számadáskönyve 1672. 17. MOL. f. 3416. számú tekerics, vö.: Buza, A tallér és az aranyforint, 85–86.

⁹⁴ A nyolc jelentősebb Habsburg-házi verdében mintegy 90 millió XV krajcáros készült 1659–1680 között. Holzmaier, Der Umfang, 54.

⁹⁵ Számos példára ld. Buza János, Öreg garas (A hódoltság utolsó éveinek pénzforgalmához). *Történelmi Szemle* 16 (1973) 153–155.

⁹⁶ „Garast minden két-két tallérért tizenhárom garast számlálván Nro. 190 tallér.” – valójában 1235 XV. krajcárost adtak 190 tallér helyett. Nagykőrös szk. 1679. 189. MOL. filmtára 3416. sz. tekerics.

⁹⁷ Hornyik János, *Kecskemét város története oklevéltárral*. II. Kecskemét, 1861, 202; Buza, A tallér, 87.

⁹⁸ [1668 előtti feljegyzés.] „Az császár tárházában kell administralni tall. imp. nro 80,000.” Ld. Domján István, Adatok Váradai Gyulai István portai követségéhez. *Történelmi Tár* 3. sorozat, 17 (1894) 518. Részletesebben Jakó Klára, Rozsnyai Dávid portai „Tanító írása.” *Levéltári Közlemények*, 84 (2013) 169–186.

⁹⁹ Paskó Kristóf levele; Konstantinápoly, 1666. február 6. *TMÁO* IV. 302.

¹⁰⁰ Erre 1666. január 14-én került sor. *TMÁO* IV. 304.

¹⁰¹ Az *orlak* megnyugtató identifikálása még nem történt meg, nagy a valószínűsége annak, hogy a lengyel III-as garassal — eredeti nevén a *trojakkal*, magyarul a *dutkával* — lesz azonosítható.

rokat, a szeges tallérokat viszont aranyforintokra cseréltette. Ezek után¹⁰² kerülhetett sor a „pénzek olvasására”, az adóba hozott fizetési eszközök éjszakába nyúló, tételes megszámlálására. A főkövet személyes jelenlétének köszönhetően csupán 20 tallérral kellett kiegészíteni a 80.000 tallérnak megfelelő összeget; igaz, előtte az átváltás veszteséggel járt. Paskó az utódok érdekeit és Erdély sorsát szem előtt tartva bátor, szinte már vakmerő¹⁰³ kiállással szorgalmazta a vegyes összetételű pénzüsszeg elfogadtatását: „... ha most az elegyes pénzt el nem veszik, jövőendőben annál inkább.” – számolt be a fejedelemnek.¹⁰⁴

Ha jelentősebb tallérösszeg helyett aranyforintokat követeltek a portai adóra, akkor igencsak nyomasztó gondokat zúdítottak Erdély főembereire. Ez történt 1671-ben, amikor Erdély követét 30.000 tallér helyett aranyforintok befizetésére¹⁰⁵ szólították fel. Apafi Mihály tanácsuraihoz fordult a hírre, aggódó levélből kitűnt, hogy az Oszmán Birodalom székhelyén csak tetemes veszteséggel lehetett szert tenni aranyforintokra, ugyanis ott 1 aranyforintra 2,25 tallért számítottak, s még 10 oszpora felárat¹⁰⁶ is kértek aranyforintonként. Nyilvánvaló volt, hogy Erdélyben kellett törekedni az aranyforintok előteremtésére, mert a fejedelemségben, illetve a Magyar Királyságban és a hódoltság térségében – az eltérő árfolyamok ellenére – egy aranyforintot két tallérban számítottak. A tekintélyes Haller János¹⁰⁷ rövid idő alatt lehetetlennek tartotta az összeg előteremtését, egyébként pedig Paskó Kristófhhoz hasonlóan az adó különböző pénznemekkel történő beküldését szorgalmazta: „...miolta 80 ezer tallér az adó, az mint szerét tehettük, úgy vették el mindenkor ...” – írta válaszában.

A tallér- és az aranyforintok egyre nyomasztóbb hiánya miatt kézenfekvőnek tűnő áthidaló megoldás lett volna a Mediterráneumban elterjedt, és mint láttuk, Erdélybe is behozott tallérszerű veretek portai adóra fordítása. A *timonok* és az oroszlanos tallérok esetében volt is erre példa, bár a befizetés nem ment mindig zökkenőmentesen.

A lotaringiai *testonok*kal és a németalföldi mintájú ezüstforintokkal azonban nem jártak sikerrel 1682-ben. Gyerőffy György tudósítása szerint az adó egyik – 2067 tallérnak megfelelő – tételét nem fogadták el, mert az összeg *új tuhokból* és *zlotokból* állt. S noha a főkövet 150 tallér felár fizetésére is hajlandó lett volna, visszautasították ajánlatát, így kénytelen volt 2100 oroszlanos tallért¹⁰⁸

¹⁰² Csaknem 3 héttel utóbb, 1666. február 2-án történt meg Erdély adójának portai átvétele. *TMAÓ* IV. 305.

¹⁰³ Értékelésére ld. Bíró Vencel, *Erdély követei a portán*. Cluj–Kolozsvár, 1921, 40, 49, 75.

¹⁰⁴ *TMAÓ* IV. 304.

¹⁰⁵ Szilágyi Sándor, Apáczai Tamás 1671-iki portai követsége. *Naplók és emlékiratok a XVII-ik századból. Történelmi Tár* 3. sorozat, 13 (1890) 42.

¹⁰⁶ Apafi levele Teleki Mihályhoz. *Algyógy*, 1671. október 28. *Teleki Mihály levelezése*, V. (1670–1671). Szerk. Gergely Sámuel. Budapest, 1910, 634.

¹⁰⁷ R. Várkonyi, A Szent Szövetség titkos tagja. In: *Erdély rövid története*, 325–327.

¹⁰⁸ Drinápoly, 1682. december 26. *TMAÓ* VI. Pest, 1861, 302–303.

felvenni havi 4%-os kamatra. Figyelemre méltó az oroszlanos tallérok „előléptetéssel” felérő elfogadása, ugyanis a korábbiakban, hasonló esetben imperiális tallérokat követeltek.

Erdély 1684. évi adóját a fődefterdár még 1685 elején is „öreg imperiális tallérul” – azaz nagyobb és súlyosabb veretek formájában – kívánta látni, s azzal a történetietlen, teljesen valótlan állítással¹⁰⁹ érvelt, hogy a portai adó „... szultán Szulimán császár idejétől fogva mind úgy adminisztráltatott.”

Nyilvánvaló, hogy az Erdélyi Fejedelemség érdeke azt kívánta, hogy imperiális tallérok helyett oroszlanos tallérokkel tehessen eleget adókötelezettségének, erre nézve azonban csak 1685 nyarán született meg a szultáni engedély: „... küldd a szerént – a mint írtad – bé a nyolczvan ezer oroszlanos tallért adóul.”¹¹⁰ Kortársi feljegyzés szerint a fejedelem meg is ragadta a lehetőséget, s nagyobb részt oroszlanos tallérok¹¹¹al fizetett. Részben a híráramlás lassúsága lehetett az oka annak, hogy az adó beküldését sürgető portai követ még 1686 januárjában¹¹² is megerősítő levelet kért arról, hogy „... örökösen megengedett az nyolczvan ezer oroszlanos talléroknek acceptáltatása.” IV. Mehmed (1648–1687) engedélye kettős – összességében azonban szerény – könnyítést jelentett; egyfelől könnyítést azért, mert az oroszlanos tallérok elérhetőbbek voltak az imperiális talléroknál, másfelől pedig azért, mert az árfolyamkülönbség nem volt lebecsülendő, ugyanis 1683-ban Erdélyben az imperiális tallérokat 2 forint 25 dénárban, az oroszlanosokat 2 forintban¹¹³ számították.

Az oroszlanos tallérok¹¹⁴kal történt adózást nem lehet visszavetíteni¹¹⁴ a távoli múltba, 1685-ben a szultáni engedékenységre nem a bölcs belátás, hanem az 1683-tól elszenvedett súlyos vereségek következménye volt. Röviddel később, 1687 nyarán Erdély utolsó adóját már nem a portán, hanem Nándorfehérvár mellett, a zimonyi mezőn¹¹⁵ róttá le Kissárosi Sárosi János, aki több évben¹¹⁶ volt a fejedelemség követe.

A kezdetektől követelt, aranyforintokban megállapított adót in specie ellenőrizni és átvenni technikailag könnyebb lehetett, az ezüstpénzek méretei és eredet szerinti sokfélesége nyilván bonyolultabbá tette az adók befizetését. Az elté-

---

¹⁰⁹ Mikó István főkövet jelentése. Drinápoly, 1685. február 27. *TMÁO* VI. 523–525.

¹¹⁰ „Muharrem nevű hónap, (mely minálunk Augustus) közepe táján. Anno 1097.” Drinápolyból 1685 decemberében érkezett Nagyszebenbe a posta. *TMÁO* VII. Pest, 1872, 120.

¹¹¹ 1685: „ezen esztendőben, az Oszag adajanak nagjób része Oroszlanjos Tallerul ment be a Portara.” Ld. *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. X. 29.

¹¹² Gyárfás Pál levele, Drinápoly, 1686. január 17. *TMÁO* VII. 129.

¹¹³ Segesvári országgyűlés, 1683. február 10–25. II. tc. *EOE* XVIII. Budapest, 1895, 87. Az oroszlanos tallérok 200 dénáros árfolyama felárat takar, ugyanis a nemesfém-tartalomnak megfelelő kurzus csak kerekítve lett volna 180 dénár.

¹¹⁴ Zdenka Veselá-Prenosilová, Contribution aux rapports de la Porte Sublime avec la Transylvanie d’après les documents turcs. *Archiv Orientální* 33 (1965) 555.

¹¹⁵ Szilágyi Sándor, *Erdélyország története*. Pest, 1866, 2, 360; Lipták, i. m., 59.

¹¹⁶ Bíró, i. m., 134, 136–137.

rések mindkét fél számára nyitottak kiskapukat, természetesen nem téveszthető szem elől az, hogy a szultán tisztségviselői az erő pozíciójában voltak.

Az Erdélyi Fejedelemség évi 80.000 tallérra emelt rendszeres adója a terhek durva növelését jelentette, nemcsak azért, mert az elszegényedő lakosságtól egyre nehezebben elérhető fizetési eszközt követelt meg, hanem azért is, mert a kis állam területét fokozatosan – Várad elfoglalása után pedig – jelentősen¹¹⁷ csökkentették.

A rendszeresen túl, a rendkívüli adók és a hadiszállítások mellett eltörpültek az egyébként nem lebecsülendő értékű ajándékok, de ha a jövőre tekintve akarunk mérleget vonni, akkor az anyagiak összességének mértékét messze meghaladta az az – aranyforinttal és ezüsttallérral nem mérhető – emberveszteség, amelyik az Oszmán Birodalom hódításai és uralma, a meg-megújuló hadjáratok nyomán következett be.

Ottoman tributes and circulation of money in the Principality of Transylvania, 1658–1687

János Buza

When the Principality of Transylvania became a vassal state the annual tribute payable to the Ottoman Treasury was initially set at 10,000 ducats. This sum was later raised and the Prince was rarely exempted from this burden. After the spread of thalers, besides gold ducats, these large silver coins and other smaller coins of high quality were also accepted as part of the yearly tribute. Due to the monetary disorders of the Ottoman Empire small denominations were emphatically demanded for a short period of time at the beginning of the 1640s.

Whenever the territory of the Principality expanded, the Porte used it as a pretext for exacting a higher tribute. Significant tax increase occurred in 1658 when, together with enormous war reparations, Transylvania's yearly contribution was elevated to 80,000 thalers, i. e. 40,000 ducats. The land was ravaged by Ottoman and Tartar soldiers, its extension and population decreased, tax paying capabilities of the people deteriorated, therefore to find the equivalent of the annual tribute presented a larger and larger problem.

International monetary conditions became even less favourable from the 1660s onwards as both the Habsburg Empire and the Kingdom of Poland restructured their coinage. They started issuing smaller amounts of thalers while they minted significantly more small denominations – containing lower quantities of precious metals –, and as a consequence the exchange rates of ducats

---

¹¹⁷ Lukinich Imre, *Erdély területi változásai a török hódítás korában, 1541–1711*. Budapest, 1918, 407–548.

and thalers rose. However, the demand for thalers in the Russian and Ottoman Empires did not decrease because this type of currency was quite popular but not minted in either states.

Western European coins arriving from the Mediterranean were also circulating in Transylvania. The role of Dutch lion thalers became gradually more and more significant; in the 1660s the French 5 *sous/grossis* called *timon* appeared in larger quantities. Not much before the end of Ottoman rule in Hungary and Transylvania a steadily growing ratio of so-called *zolotas* (*zlot*, *izlot*, *iselotte*) among circulating currencies can be detected. Their Slavic name is misleading as “German *zlots*” for instance can be identified with 2/3 thalers and the so-called “Wallachian *slots*” (*wallachischer slot*) with Dutch silver guildens and its imitations which had a face value of 28 *stuivers*.

The military defeats of the Ottoman armies (Vienna, 1683 and others) and the general weakening of the Empire opened the possibility for the Principality of Transylvania to pay her tribute also with lion thalers.

